

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

КРАЄВСЬКА ГАННА ПАВЛІВНА

УДК 811. 161. 2'282.2(477. 44): 745

НАРОДНА ВИРОБНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ГОВІРОК ПОДІЛЛЯ

10.02.01 – українська мова

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана у відділі діалектології Інституту української мови Національної академії наук України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор **Гриценко Павло Юхимович**, Інститут української мови Національної академії наук України, завідувач відділу діалектології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор **Аркушин Григорій Львович**, Волинський національний університет імені Лесі Українки, професор кафедри історії та культури мови;

кандидат філологічних наук, доцент **Щербина Тетяна Василівна**, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики.

Захист відбудеться «20» квітня 2010 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26. 053. 04. у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «16» січня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Вивчення складу, семантичної структури та географії діалектної лексики залишається й сьогодні одним з актуальних завдань української лінгвістики. Особливе місце у цих студіях належить народній виробничій термінології як складовій діалектної лексики, що тісно пов'язана з історією та культурою українського народу.

Водночас в умовах змін технологій виробництва реалії народних ремесел постійно модифікуються, частина з них перестає використовуватись, що відображає динаміка лексикону майстрів. Спостережено невідворотні втрати у сфері традиційної матеріальної культури (див. к. № 1), відповідно – у традиційному шарові народної лексики. Усвідомлення невідворотності втрат традиційної, здебільшого давньої лексики діалектоносіїв та прагнення з'ясувати реальний стан збереження елементів цієї лексико-семантичної сфери стали визначальними в окресленні проблематики та предмета спостережень.

В опорі на принципи вивчення лексики за тематичними та лексико-семантичними групами, що усталились в українській діалектології з кінця 60-х років ХХ ст., було досліджено різні тематичні групи виробничої термінології, зокрема гончарство (Й.О. Дзендзелівський, Л.С. Спанатій, М.Ф. Кривчанська, В.М. Бережнюк, С. Литвиненко), ковальство (Т.П. Терновська, В.Б. Мазяр), фрагменти термінології деревообробки (С.Ф. Довгопол, В.В. Манівчук, К.С. Баценко, К.Ф. Герман, Н.Л. Осташ, М.В. Никончук, І.В. Сабадош), ткацтво та прядіння (Й.О. Дзендзелівський, М.Т. Безкишкіна, Л.С. Терешко, Н.Ф. Венжинович, І.О. Ніколаєнко). Однак в українському мовному континуумі лексика деревообробних ремесел, ковальства, каменярства та плетіння не була предметом системного вивчення; не охоплено цими студіями і подільських говірок.

Межі центральноподільських говірок, що належать до подільського говору волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя, окреслені насамперед на підставі свідчень «Атласу української мови» та спеціальних досліджень різного часу К.П. Михальчука, Г.Ф. Шила, Ф.Т. Жилка, С.П. Бевзенка, Г.І. Мартинової, Н.П. Шеремети, Т.М. Тищенко та ін. Подільський говір виразно виокремлений зовнішніми межами, хоча порубіжні зони засвідчують результати міждіалектної взаємодії, що відбилось і на внутрішньому членуванні говору, зокрема на виділенні західної, східної, північної і південної зон; центральна зона, що є ареалом нашого дослідження, охоплює говірки Літинського, Липовецького, Оратівського, Барського, Жмеринського, Тиврівського, Немирівського, Іллінецького, Гайсинського, Тульчинського, Шаргородського, Муровано-Курилівського, Могилів-Подільського, Чернівецького, Ямпільського, Томашпільського, Крижопільського, Піщанського, Тростянецького, Бершадського, Чечельницького, Теплицького р-нів та південної частини Калинівського р-ну Вінницької обл.

Вивчення складу та особливостей функціонування виробничої лексики центральноподільських говірок дозволить з'ясувати стан збереження складу діалектної лексики та семантики, вивчити її просторову і функціональну диференціацію.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної теми Інституту української мови Національної академії наук України «Українська діалектна мова: типологія сучасних діалектних систем» (номер державної реєстрації 0105U001030). Тема дослідження затверджена науковою радою «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» при Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України (витяг з протоколу № 1 від 15.02.2007 р.).

Мета дослідження: виявлення стану збереження лексики народних ремесел через призму її структурної організації та просторової поведінки.

Досягнення поставленої мети вимагало розв'язання таких **завдань**:

- вивчити історію традиційних ремесел Поділля, поширення та збереження центрів традиційного народного виробництва сьогодні;
- скласти програму-питальник для збирання матеріалу;
- зафіксувати термінологію народних ремесел у говірках;
- змодельовати структурну організацію виробничої лексики;
- виявити закономірності номінаційних процесів;
- встановити просторові відмінності зафіксованої у говірках лексики;
- з'ясувати ступінь збереження традиційної лексики у сучасних говірках.

Предметом дослідження є склад, структура та семантична організація лексики деревообробки, плетіння, ковальства, каменярства центрально-подільського діалекту.

Об'єктом дослідження є центральноподільські говірки.

Методи дослідження. Поставлені в роботі завдання реалізовано за допомогою описового, лінгвогеографічного методів та методики моделювання.

Джерельною базою дисертації стали власні польові записи лексики та зв'язних текстів (опитано 226 респондентів 1913-1957 р. н., з них 12 жінок і 214 чоловіків), здійснені упродовж 2007-2009 років за програмою автора (906 питань). Мережа обстежених говірок (66 сіл Вінницької області) зумовлена станом збереження сьогодні розвинених ще на початку ХХ ст. традиційних ремесел. До дисертації залучено матеріали «Атласу української мови» (АУМ), досліджень з діалектології, етнології, лексикографічних праць.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що поглиблено теорію діалектної лексикології й семасіології, виявлено закономірності динаміки лексичної системи, досліджено й систематизовано лексику й семантику народних ремесел центральноподільських говірок. На підставі виокремлення лексико-семантичних груп досліджуваних тематичних груп

лексики, моделювання структурної організації лексики описано семантику й географію кожної номінативної одиниці, виявлено зміни на підставі зіставлення свідчень джерел XIX – поч. XX ст. та сучасних записів, поглиблено вивчення закономірностей структурної організації предметної лексики.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в тому, що зафіксовані в експедиціях матеріали можуть бути використані при укладанні «Лексичного атласу української мови», «Словника українських діалектів», в етимологічних та історико-семасіологічних студіях; магнітофонні записи діалектного мовлення розширюють Українську діалектну фонотеку та можуть бути використані для аналізу різних структурних рівнів центральноподільських говірок.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях відділу діалектології Інституту української мови НАН України. Основні положення дисертації викладено в доповідях на Всеукраїнських діалектологічних конференціях «Діалектне суміжжя як об'єкт мовознавчих досліджень» (Умань, 2007 р.), «Подільський діалект: стан і перспективи вивчення» (Кам'янець-Подільський, 2007 р.), Міжнародних наукових конференціях «Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі» (Київ, 2008 р.), «Лінгвалізація світу: теоретичний та методичний аспекти» (Черкаси, 2008 р.), «Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті» (Тернопіль, 2009 р.).

Публікації. Головні положення дисертації викладено в шістьох статтях, з них п'ять вміщено у фахових виданнях ВАК України.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (273 одиниці), додатків (додаток А «Питальник», додаток Б «Термінологія плетіння», додаток В «Термінологія каменярства», додаток Г «Тексти», додаток Д «Карти» (28 карт), додаток Е «Індекси аналізованих назв», додаток Є «Список обстежених населених пунктів»). Загальний обсяг дисертації 393 сторінки, з них основного тексту – 193 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, предмет, об'єкт роботи, розкрито методи, наукову новизну і практичне значення дисертації, подано інформацію про апробацію результатів дисертації.

У **першому розділі** «Лексика народних ремесел як об'єкт діалектологічних досліджень» проаналізовано історію вивчення лексики ремесел в українській лінгвістиці. З'ясовано сутність понять діалектна (народна) термінологія, тематична група лексики (ТГЛ), лексико-семантична група (ЛСГ), визначено принципи аналізу лексики як системи, сформованої на основі різних типів семантичних відношень. Проаналізовано джерела вивчення лексики народних ремесел на різних часових зрізах.

У дослідженні прийнято, що ТГЛ – це об'єднання лексем на основі спільності, близькості означуваних словами предметів та явищ; ЛСГ – це об'єднання лексем на основі семантичних зв'язків; відомо, що між ТГЛ і ЛСГ відсутня різка межа.

Для аналізу обрано ТГЛ «теслярство», «столярство», «бондарство», «стельмаство», «плетіння», «ковальство», «каменярство». Кожна з ТГЛ має свої особливості структурної організації, чітко окреслені центри і субцентри, якими є агентиви, локативи, назви дій, інструментів, матеріалів, виробів та назви ремесел. Отже, ТГЛ обіймають низку ЛСГ, а саме «майстер», «локус», «інструменти», «процеси», «матеріал», «вироби та їх деталі, конструкції», у межах деяких ЛСГ виділяються семантичні підгрупи; виокремлено також групу назв ремесел.

Вивчення діалектної лексики ґрунтується на багатоаспектному аналізі: лексику досліджено як системно-структурне утворення, у парадигмі взаємопов'язаних компонентів. Найменшою одиницею семантичної структури є сема, що визначається за допомогою диференційних ознак семема об'єднує семи-опозити на основі спільного компонента семантичної структури.

Окремим ЛСГ притаманна складна ієрархічна будова; низка назв (гіпоніми) об'єднано загальною назвою (гіперонім), що зумовлює появу гіперо-гіпонімічних зв'язків між номінативними одиницями. Інші терміни диференційовані без родової назви, що формує гіпо-гіпонімічні відношення. Важливими є синонімічні та дихотомічні відношення, які структурують окремі ЛСГ та ТГЛ загалом.

Визначено мовний статус досліджуваної лексики: діалектний термін розуміємо як слово зі спеціальним значенням в лексичній системі говірки. Чітку межу між терміном та не-терміном у говірках визначити складно; однак віднесеність до специфічної сфери занять, якій відповідає професійна комунікація, складовою якої є народна термінологія, дозволяє вважати досліджувану лексику діалектними термінами.

Проаналізовано джерела вивчення лексики народних ремесел. Базою для вивчення лексики народних ремесел Поділля на різних часових зрізах є спеціальні лінгвістичні праці, загальні лінгвістичні праці та нелінгвістичні праці. Основним джерелом для з'ясування сучасного стану лексики Поділля є діалектне мовлення мешканців регіону без розмежування елементів на вузьколокальні та належні водночас і літературній мові.

У **другому розділі** «Термінологія народних ремесел» представлено аналіз номінативних одиниць ТГЛ «теслярства», «столярства», «бондарства», «стельмаства», «ковальства».

Аналіз лексичних одиниць здійснено у межах ЛСГ «майстер», «локус», «інструменти», «процеси», «матеріал», «вироби та їх деталі, конструкції»; окремо проаналізовано назви ремесел. Елементи ЛСГ «інструменти», «процеси», «матеріал», «вироби та їх деталі, конструкції» можуть входити у кілька тематичних груп.

Лексика народних ремесел становить складне утворення, сформоване синонімічними, дихотомічними та гіпонімічними відношеннями елементів.

Синонімічні відношення характерні для більшості ЛСГ: *молото¹бойец¹*, *по¹мошн¹ік* ‘помічник коваля’; *кор¹ін¹*, *пе¹н¹ок* ‘підземна частина дерева’; *к¹роква*, *мет¹роўка* ‘дерев’яний інструмент для вимірювання довжини’; *струг*, *г¹имб¹лик* ‘інструмент з двома ручками для грубої обробки деревини’; *гарту¹ван¹:а*, *за¹кал¹уван¹:а* ‘процес надання твердості металевим виробам шляхом значного нагрівання й наступного швидкого охолодження’, *за¹зор*, *йа¹рочок*, *ка¹наўка*, *р¹івча¹чок* ‘заглибина, у яку заходить дно бочки’, *йа¹йц¹а*, *розка¹р¹аки* ‘місце роздвоєння стовбура’ тощо. Синонімами вважаємо лексеми, що функціонують в межах однієї говірки з однаковим значенням.

Засвідчено дихотомічні відношення, що домінують у межах ЛСГ «інструменти, процеси», «вироби, деталі, конструкції» різних ТГЛ: *фано* : *бано* ‘гострий бік молотка’ : ‘тупий бік молотка’, *в¹іст¹рак* : *п¹лоске* ‘конусна частина сталеві підставки певної форми, на якій кують металеві вироби’ : ‘тупа частина сталеві підставки певної форми, на якій кують металеві вироби’; *зеркало* : *п¹ідошва* ‘верхня лицьова частина сталеві підставки для кування металевих виробів’ : ‘нижня частина сталеві підставки для кування металевих виробів’; *ч¹ін* : *п¹иж* ‘частина шпиці, що заходить в колодку’ : ‘частина шпиці, що заходить в обід’ тощо.

У говірках представлено гіперо-гіпонімічні відношення: лексема *в¹із* є гіперонімом до *буда* ‘циганський критий віз’, *бочка* ‘віз для перевезення води’, *бес¹тарка* ‘віз для перевезення зерна’, *гар¹ба* ‘віз з глибоким невшальованим ящиком для перевезення снопів, соломи’, *роз¹вора* ‘віз для перевезення дощок’; термін *пл¹іт¹ух* ‘майстер, що виготовляє плетені вироби’ є гіперонімом до термінів *кошин¹кар* ‘майстер, що виготовляє кошики’, *кор¹зин:ик* ‘майстер, що виготовляє корзини’, *лап¹т¹ожник* ‘майстер, що виготовляє лапті’; номен *л¹іс* ‘сукупність дерев, обмежених спільною територією для росту’ є гіперонімом до *старо¹дубина* ‘старий ліс’, *молод¹н¹ак* ‘молодий ліс’. Гіпо-гіпонімічні відношення формуються без наявності видової назви: *драч¹іў¹н¹а* : *тило¹рама* ‘місце, де здійснюють розпилювання колоди на дошки вручну’ : ‘місце, де здійснюють розпилювання колоди на дошки механічним способом’; *ст¹руг* : *мед¹ведка* ‘струг з двома ручками : ‘струг з чотирма ручками’; *боднар* : *боч¹кар* ‘майстер, що виготовляє різні види дерев’яного посуду’ : ‘майстер, що виготовляє один вид дерев’яного посуду’.

Номінативним одиницям сфери народних ремесел притаманний високий ступінь варіативності на різних мовних рівнях:

– фонетичному: *драч*, *трач* ‘майстер, що розпилює колоди на дошки вручну’; *п¹лотн¹а*, *п¹лот¹н¹а* ‘місце роботи майстра з первинної обробки деревини’; *с¹калка*, *ш¹калка* ‘частина деревини, що відокремилась під час обробки сокирою’; *боднар*, *бондар* ‘майстер, що виготовляє дерев’яний посуд’; *шуф¹рига*, *шуф¹рига* ‘дерев’яний замок під дерев’яний ключ’; *гир¹жа*, *г¹ір¹жа*,

ир'жа, ір'жа, ржа ‘червоно-бурий шар на залізі – наслідок окислення’; *ко'вадло, ко'валдо* ‘металева підставка для кування металевих виробів’;

– акцентуаційному: *'барда, бар'да* ‘деревобробний інструмент з широким лезом та довгою борідкою’; *'засоўка, за'соўка* ‘пристрій для замикання дверей у вигляді рейки, що заходить за дерев'яний виступ у лутці’; *'наковал'н'а, нако'вал'н'а* ‘металева підставка для кування металевих виробів’; *'сопло, соп'ло* ‘горнове гніздо’; *ко'л'існик, кол'іс'ник* ‘майстер, що виготовляє колеса’; *'л'ушн'а, л'уш'н'а* ‘вертикальний брусок, який зв'язує вісь з верхнім полудрабком і служить опорою драбини воза’;

– словотвірному: *с'іл'ничка, сол'анка, сол'аночка, сол'арка* ‘маленька довбана посудина для зберігання солі’; *'пил'ар, 'пил'шчик* ‘майстер, який розпилює колоди’; *бар'дина, бар'динка, бар'дач, бар'дичка* ‘деревобробний інструмент з широким лезом та довгою борідкою’; *в'ід'земок, об'земок, од'земок* ‘прикоренева частина деревини’; *к'роква, к'рокоўка* ‘бруси, з'єднані під кутом 90°, які служать дерев'яною основою даху’.

Виявлено різні способи номінації: морфологічний, запозичення, вторинна номінація, створення складених найменувань.

Морфологічний спосіб представлено префіксальними утвореннями: *в'ід-*: *в'ідпус'тити, в'іт'аг'нути*; *за-*: *закле'пати, заг'ладити*; *на-*: *нар'і'зати, нава'рити*; *об-*: *обка'тати*; *п'ід-*: *п'ідку'вати*; *по-*: *пот'аг'нути, поса'дити*; *при-*: *прикле'пати*; *с-*: *скле'пати*; *за-*: *загарту'вати, ў-*: *ўку'вати* тощо; префіксально-суфіксальними утвореннями: *на-*, *-ува-*: *наш'тоўхувати, на'сажувати*; *ў-, -ну-*: *ўштоўх'нути*; *о-, -ува-*: *о'сад'увати*; *роз-, -ува-*: *розд'мухувати*; *рос-, -ува-*: *росп'лискувати*; *об-, -ува-*: *об'катувати*; *про-, -ува-*: *про'т'агувати*; суфіксальними утвореннями: *н':(а), н'(а)*: *гарту'ван':а, за'кал'уван'а, пом'йакшен':а, з'варуван'а*; *-ацій-(а)*: *цемен'тац'ійа*; *-к(а)*: *в'іт'ашка, о'т':ажка, с'в'аска, об'катка*; суфіксально-префіксально-постфіксальними утвореннями: *рос-, -а-(ти)-, -с'а*: *ро'с:ихатис'а* (від прикметникової основи); утворення з нульовим суфіксом репрезентовано віддієслівними іменниками *'отжиг, 'в'ідпуск*.

За структурою більшість аналізованих номенів – це однослівні терміни. Композити представлено поодинокими лексемами: *гвоздо'д'ор, цв'ахос'мик* ‘інструмент для виймання металевих цвяхів’, *дрово'руб* ‘робітник, що рубає дрова’, *кошон'л'от* ‘майстер, що виготовляє кошики’, *круподерка* ‘ручний дерев'яний пристрій для подрібнення зерна’, *молоко'м'ір* ‘посудина для вимірювання об'єму рідин’, *пиломатер'і'ал, стро)матер'і'али* ‘вздовж поріzana деревина’, *самоза'калка* ‘процес, під час якого метал нагрівають до певної температури, витримують та охолоджують на повітрі’ тощо.

Аналітичні назви представлені переважно атрибутивними словосполученнями – ними номіновано родові поняття, а видові – однослівними. Так, однослівним терміном *'пилка* представлено видове поняття ‘інструмент для ручного розпилювання деревини’. Родове поняття

‘інструмент для ручного розпилювання колоди вздовж’ репрезентовано аналітичними термінами ¹пилка + означення: *дра¹чова, т¹рачна, з¹маукою, поўз¹доўжн¹’а, по¹доўжн¹’а, про¹дол¹’на, руч¹’на; ‘інструмент, що має полотно натягнуте в дерев’яному станку’ – термінами ¹пилка + *луч¹кова, лучко¹’ва, нат¹’аж¹’на, про¹дол¹’на, про¹доўжн¹’а, ¹рамочна, ¹рамкова, руч¹’на, ф¹’ігурна, цирку¹л¹’ова, цирку¹л¹’ова.**

Протягом століть подільський говір зазнав впливу різних мов, що позначилось і на термінології традиційних ремесел. В аналізованій лексиці засвідчено чимало запозичень з германських мов – ¹букуша ‘чавунний елемент колодки колеса’ (< нім. *Büchse* ‘букса, втулка, бляшанка, банка’ через польське і російське посередництво), *ватер¹пас* ‘прилад для перевірки горизонтального положення поверхонь’ (< гол. *waterpas* ‘найпростіший прилад для перевірки горизонтального положення різних поверхонь’), ¹гимбел’ ‘деревобробний інструмент з широким лезом та довгою борідкою’ (< нім. *hobel* ‘рубанок’), *кл¹’оц* ‘невелика частина колоди, що використовується для подальшої сегментації’ (< нім. *kloz* ‘грудка, пень, корч, колода’), ¹пилка ‘інструмент для розпилювання деревини’ (< герм. м. *fila* ‘терпуг’), ¹рифа ‘металева окова центральної частини колеса’ (< нім. *Reif(en)* ‘обруч, обід, кільце’), ¹тафел’ ‘щит з тонких дощок в каркасі дверей’ (< нім. *tafel* через польське посередництво ‘дошка, плита’), *три¹ринки* ‘обручик, який набивається на колодку колеса’ (< нім. *Teerring* ‘дігтярне кільце’), *шер¹хебел’* ‘деревобробний інструмент з напівкруглим різцем для первинного стругання деревини’ (< нім. *schäufhobel* ‘вузький рубанок’), *шпл¹’інт* ‘великий цвях, що утримує колесо на осі’ (< нім. *Splint*), тощо; з польської – ¹тибел’ ‘дерев’яний цвях’ (< *tybel* ‘дерев’яний кілочок, дерев’яний цвях’), *фра¹муга* ‘верхня частина віконної рами’ (< *framuga* ‘ніша, отвір’), *тру¹’на* ‘домовина’ (< *trumna* ‘домовина’), *гра¹барка* ‘віз для перевезення землі’ (< *grabarz* ‘землекоп’), *ва¹саг* ‘дерев’яний ящик воза’ (< *wasag, fasag, wasung* ‘верхня частина воза’), ¹л¹’ушн¹’а ‘дерев’яна деталь, яка зв’язує вісь воза з полудрабком’ (< *luśnia* ‘дерев’яна деталь, яка зв’язує вісь воза з полудрабком’) тощо; з французької – ¹корда ‘дерев’яна балка, що підтримує стелю’ (< фр. *corde* ‘мотузка’ через російське посередництво) тощо. Латинських джерел сягає термін ¹циркул’ ‘дерев’яний циркуль для вимірювання дна бочок’ (< *circulus* ‘циркуль’) тощо. З італійської походить кілька лексем: ¹в¹’іра ‘майстер, що розпилює колоди на дошки вручну та знаходиться зверху’ (< *vira* ‘повертай’), ¹майна ‘майстер, що розпилює колоди на дошки вручну та знаходиться знизу’ (< *mainare* ‘згортати, спускати вітрила’). Литовської мови сягають терміни *ж¹лукто* ‘посудина для прання білизни’ (< *žlūgtas* ‘замочена білизна; бочка, в якій перуть білизну’), ¹кушка ‘дерев’яний кухоль, у якому косарі тримають гострільний брусок’ (< *kāusas* ‘ківш, черпак, сак’). Представлено запозичення з тюркських мов *терпуг* ‘великий копитний пилник коваля’ (< *törpu* ‘пилка, терпуг’), *кирка* ‘металевий інструмент із загостреними робочими частинами’ (< *kürek* ‘лопата, совок, весло’).

Грецького джерела сягає лексема *phaeton* 'витончений панський транспор із критим верхом' (< *Phaethōn* < *phaō* 'сяю'). З румунської запозичено термін *gringioară* 'короткі сани, що парою утворюють транспортний комплект, який ланцюговим з'єднанням змінює свою довжину' (< *gringioară*) тощо.

Вивчення мотивації досліджуваної термінології дало змогу з'ясувати МО:

- діяч > приміщення: *stol'arn'a* 'місце роботи майстра, що виготовляє вироби різної складності';
- вік > рослина: *odnoghodka* 'однорічна лоза';
- вміщуване > вмістище: *sol'an'ka* 'посудина для зберігання солі', *zol'an'ka* 'посудина для прання білизни';
- результат дії > діяч: *obodar* 'майстер, що виготовляє обіддя';
- процес > діяч: *koval* 'майстер, що обробляє метал та виготовляє з нього вироби';
- інструмент > дія: *gimbl'uvati* 'процес обробки деревини рубанком';
- інструмент > діяч: *so'kirnik* 'столяр';
- одиниця виміру > виріб: *litromer* 'посудина для вимірювання об'єму речовин', *met'rojka* 'дерев'яний інструмент для вимірювання довжини', *cenk'nerka* 'дерев'яний ящик для зерна';
- матеріал > виріб: *lichaki* 'плетене з лика взуття' тощо.

Чимало серед аналізованої лексики вторинних номенів, що постали здебільшого в результаті метафоризації. Основою метафоричного номінування реалій є: а) назви тварин: *koz'el* 'підставка для різання дров, що складається із збитих навхрест жердин, з'єднаних поперечкою'; б) назви частин тіла: *vuško* 'отвір, у який вставляють держак інструмента', *nosok* 'конусна частина ковадла', *zubi* 'загострені виступи на полотні пилки', 'металеві кілочки, які вставляють у валок грабель'; *n'idošva* 'нижня частина ковадла'; *pleče* 'тупий бік металевого молотка', 'частина шпиці, що заходить у колодку колеса'; в) назви одягу: *fartu'xi* 'бокові частини кошика', *shl'an'ka* 'розплескана частина цвяха' тощо.

Частина репрезентантів сем була поширена в ХІХ – на початку ХХ ст. і відома сьогодні. Деякі маніфестанти понять засвідчено лише в джерелах минулого. Не збереглись у говірках терміни на позначення різновидів саней та їх деталей, зокрема *zalubni sani* 'сани, оббиті лубом', *pol'sanki* 'довгі вантажні сани на двох паралельних суцільних полозах, на міцних копилах, з товстими поперечками без короба для перевезення колод, дров тощо', *mereshennya sani*, *pisannya* 'сани, деталі яких оздоблені малюнками', *rozpari* 'поперечна деталь саней із гнutoго пареного дуба чи з бруска, який кріпиться безпосередньо на двох копилах', втрачено терміни на позначення видів саней, мотивовані назвами населених пунктів, де виготовляють реалію, *litinki*,

бруслиновки. У сучасних говірках не зафіксовано лексеми *скринник*, *скриняр* ‘майстер, що виготовляє скрині’, *ціпов’яз* ‘майстер, що виготовляє ціпи’, *коваленко* ‘син коваля’ тощо.

Отже, виявлені системні зв’язки, структурна організація лексики засвідчують цілісність ТГЛ, яка сформувалась упродовж тривалого часу.

У третьому розділі «Просторова поведінка термінології народних ремесел» проаналізовано географію та просторове варіювання лексики народних ремесел досліджуваного ареалу. Спостереження над просторовою поведінкою лексики показало, що окремі лексеми виявляють опозитивність у розташуванні. З 66 фіксацій репрезентантів поняття ‘інструмент з ручкою й поперечними зарубками для прасування білизни’ у 28 н. п. відзначено *ма’г’іл’ниці’а* і варіанти (південний захід), у 38 – *ру’бел’* і варіант (північний схід) (див. к. № 2); з 66 фіксацій маніфестантів семи ‘інструмент з двома ручками для грубої обробки деревини’ 10 – *в’іс’н’ак* і варіанти (південний захід), а 54 – *струг* і варіанти (північний схід, центр, частина південних та західних регіонів) (див. к. № 3).

Картографування виявило кілька типових протиставлень говірок:

- південно-західні : північно-східні – *тафл’а* : *ф’іл’онка* ‘щит із тонкої дошки в каркасі дверей’, *з’іл’ниці’а* : *ж’лукто* ‘посудина для прання білизни’ та ін;
- північні : центрально-південні – *м’ішалка* : *ко’пистка* ‘дерев’яний інструмент для розмішування страв’;
- західні : східні – *жолуб* : *жолоб* ‘низька видовбана посудина для годівлі худоби’;
- північно-східно-південні : західно-центральні – *в’іко* : *к’ришка* ‘надгробна кришка’.

Виявлені опозиції окреслили діалектні зони поширення лексики народних ремесел. На тлі усього центральноподільського ареалу виразно виділяються південна, південно-західна та північно-східна його частини.

Південну частину центральноподільського регіону характеризують номінативні одиниці *гара’ба* ‘віз з глибоким невшалюваним ящиком для перевезення снопів, соломи’, що фіксований і в південноподільських говірках (АУМ, 3, ч. 2, к. 94.), *кон’так* (і варіанти) ‘інструмент, яким натягають шину на колесо’, *л’ітер’н’ак* ‘вид воза’ (id), *н’ута* ‘короткий стрижень з головкою, яким склепують металеві вироби’, *р’ін* (і варіанти) ‘верхній шар землі, непридатний для добування’, *риска’лис’ко* (і варіанти) ‘держак лопати’, *шуф’рига* (і варіанти) ‘дерев’яний замок під дерев’яний ключ’ тощо.

Південно-західну зону характеризують номени *ва’саг*, *ва’сах* ‘ящик воза’, що також засвідчено у АУМ (АУМ, 3, ч. 4, с. 105), *в’іс’н’ак* ‘інструмент з двома ручками для грубої обробки деревини методом стругання’, *маг’іл’ниці’а* ‘інструмент з ручками й поперечними зарубками для прасування білизни’ (АУМ, 3, ч. 4, с. 94.), *з’іл’ниці’а* ‘посудина для прання білизни’, *панорот* ‘рогіз, *Turpe angustifolia*’, *по’мостина* ‘нижня дошка в ящику воза’, *поташ’ки* ‘деталі, які

прикріплюють до бокових частин ящика з метою збільшення його місткості', *'тафл'а* 'щит із тонкої дошки в каркасі дверей'.

Північно-східний ареал окреслено поширенням термінів *рубел'* 'інструмент з ручками і поперечними зарубками для прасування білизни' (АУМ, 3, ч. 4, с. 94.), *ф'іл'онка* 'щит із тонкої дошки в каркасі дверей', *ж'лукто*, *ж'лухто* 'посудина для запарювання білизни'.

Окремі лексеми мають виразну ареальну характеристику, зокрема західно-центральної зоні характерне побутування терміна *сал'ниц'а* 'посудина для зберігання сала'; північній частині центральноподільського ареалу притаманна лексема *бин'д'уг* 'віз для перевезення великих вантажів'; західна зона окреслена поширенням лексеми *'жолуб* 'низька видовбана посудина для годівлі худоби'; східному ареалу характерне поширення лексеми *ман'тачка* 'маленька у формі конуса посудина для зберігання бруска, яким підточують косу'.

Аналіз мовного матеріалу дозволяє виокремити такі центральноподільські лексичні локалізми: *анчак'рак* 'дерев'яний віз без люшень', *бал'ган*, *ў'дохн'а* 'місце, де парять ободи', *бринда'л'і* 'великі цвяхи', *брок* 'опилки', *гал'иш* 'велике каміння неокруглої форми', *'гол'ік* 'дерев'яний інструмент у вигляді короткої дерев'яної колодки з широким лезом круглої форми', *гал'ан'ка* 'циганський віз із критим верхом', *доўго'т'ол* 'довгий без ящика віз для перевезення деревини', *кара'бета* 'різновид воза', *л'іпуша* 'прилад для полірування металу', *макло'вошка* 'дерев'яний предмет циліндричної форми для подрібнення чого-небудь', *наг'л'іт* 'цвях для кування коней', *об'лониц'я* 'віконниця', *п'лестен'* 'клинок до коси', *пол'л'іт* 'рама борони', *'ожило* 'дерев'яна ручка мітли', *'рил'а* 'горизонтальна опора загорожі', *св'ідивате* 'плутане розташування дерев'яних волокон', *с'ічко'руб* 'дрворуб', *скал'а'ниха* 'жінка майстра, який добуває камінь', *'федир* 'дерев'яна планка, що з'єднує дошки простих дверей', *'циўло* 'гостра частина лопати', *ц'вончик* 'пристрій, на якому набивають шину на дерев'яне колесо', *чал'ан* 'компонент складеного ободу', *'чанкати* 'різати колоду впоперек', *'чинка* 'частина шпиці, що заходить в обід', *ша'фел'* 'криничний журавель', *шкант* 'дерев'яний цвях', *ш'л'ухва* 'вертикальний брусок, який зв'язує вісь з верхнім полудрабком і служить опорою драбини', *шурт* 'ковальське вугілля, яке перегоріло'.

Відзначено семантичні локалізми: *'бабка* 'грабки біля коси', *гу'сак* 'криничний журавель', *ба'ран*, *би'чок*, *гор'бил'*, *гор'бач*, *гор'бат'ік*, *'чайка*, *к'л'опочн'ік* 'дерев'яний інструмент у вигляді короткої дерев'яної колодки з широким лезом круглої форми', *бреху'нец'*, *бре'хун* 'рівень – прилад для перевірки горизонтального положення різних поверхонь', *бик* 'довгий інструмент для вирівнювання поверхні дерева', *бин'д'уг* 'плетений кіш з соломи, у якому зберігають пшеницю', *бон'дарка* 'рогіз без мітелки', *б'роўка* 'робоча частина кліщів', *бу'гай*, *'корда* 'дерев'яна балка, що підтримує стелю', *вов'чок* 'маленький отвір у дверях для спостереження', *гал'авина* 'проріз для дверей', *гал'ава* 'проріз для вікна', *'гана* 'ковальський міх', *гиру'вати* 'різати колоду впоперек',

да¹вид ‘ручний інструмент для свердління деревини з горизонтальною ручкою’, ¹дибка ‘елемент ходової частини воза, що забезпечує рівновагу’, д¹ід, ко¹за ‘верстат для заведення шпиць в обід’, жоу¹ток ‘центральна частина стовбура дерева’, злеп ‘місце в стовбурі, де він розходиться надвоє’, криво¹шип ‘ручний інструмент для свердління деревини з горизонтально розміщеною ручкою’, л¹і¹нивець ‘великий дерев’яний молоток, яким забивають кілки в землю’, мари¹нована ‘деревина, яка певний час пробула у воді і набула темного кольору й твердості’, мед¹ведка ‘струг з чотирма ручками’, на¹бо)ка ‘пристрій для набивання обруча на бочку’, об¹і¹лити ‘знімати верхній захисний шар деревини’, пахви¹на ‘відстань між поперечною деталлю та поздовжньою основою хреста’, не¹л¹уст¹ки ‘поздовжні бруски драбини, що є основою кріплення щаблів’, пле¹че ‘тупий бік металевого молотка’, ‘частина шпиці, що заходить у колодку’, поло¹тенце ‘деталь, прикріплена до ручок лучкової пилки, що розташована паралельно до полотна’, ¹райбор ‘різновид свердла, який використовують для просвердлювання центральної частини колеса’, стег¹но ‘один з двох з’єднаних брусків під кутом 90°, сукупність яких служить дерев’яною основою даху’ та ‘один з двох поздовжніх брусків драбини, що є основою кріплення щаблів’, стружколо¹мат¹ел¹ ‘деревобробний інструмент у вигляді короткої дерев’яної колодки з широким лезом прямої форми’, фарту¹хи ‘бокові частини плетеного виробу з ручками’, ¹фаска ‘деревобробний інструмент з широким лезом та довгою борідкою’, фут¹роўка ‘вікна та двері як тип столярних виробів’, хро¹пак ‘дерев’яний пристрій, що використовується у рибальстві, удар якого об воду створює гучний звук’, шча¹бел ‘одна з поздовжніх планок борони’ та ‘одна з поперечних планок борони’, шуб¹цина ‘дерев’яна скоба, якою притримують обруч на клепах’.

Чимало номенів аналізованої групи лексики центральноподільських говірок відомі в усьому українському діалектному континуумі з таким самим чи близьким значенням.

Значна частина назв побутує у межах південно-західного наріччя; зокрема, зафіксовано лексеми, спільні для говірок центральноподільських і: волинських (не¹редна снас¹т ‘передок воза’, ¹здна снас¹т ‘задок воза’); наддністрянських (ст¹р¹ілки ‘ручки кліщів’); нижньонаддністрянських (д¹рив¹ітня ‘пеньок, на якому рубають дрова’); буковинських (бар¹даш ‘широка теслярська сокира’, варс¹тат ‘столярна майстерня’); гуцульських (бар¹дина ‘широка сокира з коротким топоріщем’); бойківських (бес¹тарка ‘безтарка’, вар¹цаби ‘стовпчики по боках вікна’, ‘віконна скринька’); лемківських (т¹руна ‘труна’); покутсько-буковинських: (д¹ишел ‘важіль міха’); волинсько-наддністрянських: (ланц ‘ланцюг, який з’єднує важіль з нижньою дошкою міха’); бойківсько-гуцульських (дра¹ниц¹а ‘колота дошка для покриття даху’, ‘тонка дерта дошка для покриття даху’, ‘колена дошка в огорожі’); буковинсько-бойківських (драч ‘робітник, що розпилює колоди вручну’); гуцульсько-західноволинсько-бойківських (в¹ід¹земок ‘частина деревини від землі’).

Чимало назв є спільними для подільського говору та інших українських діалектів; зокрема,

зафіксовано лексеми, спільні для говірок центрально-подільських і: південно-східних (*го¹лобл'а* ‘одна з двох жердин, прикріплених кінцем до передньої частини повозки, у які запрягають коня в однокінній упряжі’); наддніпрянських (*оп¹ленчасті¹ сани* ‘назва саней за складовими частинами’); середньонаддніпрянських (*б¹рачка* ‘совкова лопата’, *тур¹лита* ‘палиця’, *двоїча¹ки* ‘вила на два різки’, *дов¹бешка* ‘великий дерев’яний молоток’); поліських (*ар¹цаба* ‘стовп у стіні будівлі, який не закопується в землю, а ставиться на дерев’яну підвалину’, *г¹емер* ‘великий молот, призначений для розбивання каміння’); центральнополіських (*ше^uр¹шебок* ‘деревобробний інструмент з напівкруглим різцем для первинного стругання деревини’, *бу¹рау* ‘спіралеподібна робоча частина сверла’); східнополіських (*б¹і¹да* ‘легкий візок на двох колесах’, *дво¹колка* ‘легкий візок на двох колесах’); західнополіських (*капел¹уш* ‘капелюх’, *тиблик* ‘інструмент вертяти дірки в дереві і металі’); степових (*д¹ренчик* ‘жердина внизу воза, що з’єднує передок і задок’); слобожанських: (*тра¹ринки* ‘металеві деталі, що скріплюють подушку з віссю’); наддніпрянсько-поліських (*гра¹барка* ‘різновид возу’); західнополісько-середньонаддніпрянсько-степових (*п¹ід¹тока* ‘дерев’яна розвилка в задній частині воза’).

У «Висновках» подано основні висновки дослідження.

Вивчення номінативних засобів деревообробки, а саме ТГЛ «теслярство», «столярство», «бондарство», «стельмаство»; плетіння, ковальства, каменярства показало, що ступінь збереження лексики ТГ у сучасних центральноподільських говірках є невисоким. У говірках мінімально представлено терміни на позначення реалій плетіння, назв інструментів каменотесного промислу, видів санного транспорту та їхніх деталей.

Аналіз різночасових регіональних джерел засвідчив відсутність праць, які відображали б лексику народного виробництва відповідного часового зрізу. Деякі номінативні одиниці термінології народних ремесел зафіксовано в етнографічній, лексикографічній та спеціальній літературі минулого, більшість з яких функціонує і сьогодні з незначними змінами плану вираження. Є такі номени, що не збереглися та сьогодні невідомі в досліджуваному ареалі, зокрема *козырки* ‘сани, елементом яких є козирок’, *копаныці* ‘зрубані з корінням стовбури дерев, які після обробки служать ходовою частиною саней’, *оплени* ‘короткі сани, що парою утворюють транспортний комплект, який ланцюговим з’єднанням змінює свою довжину’, *siekiernik* ‘майстер, що виготовляє дерев’яні вироби’, *ос¹кард* ‘молоток для набивання млинового каменя’, *дулевина* ‘міцний метал’, *корзинщик* ‘майстер, що виготовляє кошики’, *коб’ялка* ‘невелика корзина’ тощо.

Виявлено закономірності номінаційних процесів у конкретно-предметній лексиці. Відзначено непослідовну реалізацію понять. Іноді між планом змісту та планом вираження – лексемою – спостерігається асиметрія: одиниця плану вираження може співвідноситися з кількома одиницями плану змісту і навпаки – одиниця плану змісту може мати кілька засобів вираження

(синонімія). Засвідчено побутування лексем без конкретного співвіднесення з денотативною сферою та навпаки – реалія залишається неномінованою.

Термінологію традиційних народних ремесел здебільшого складають моносемічні лексеми, що пояснюється специфікою вузькофункціональності номінованих реалій. Полісемічних лексем зафіксовано небагато: ¹*бабка* ‘брусок, на якому клепають косу’, ‘ковальський міх’, ‘невеликий загострений металевий штир, який вставляють в ковадло’ (термінологія ковальства), ‘деталь токарного верстата’, ‘тупий бік столярського молотка’, ‘дерев’яний молоток’, ‘грабки коси’ (термінологія деревообробки), ‘подорожник’ (рослина), ‘ритуальна страва з макаронів’ (кулінарна терміносистема); ¹*вуха* ‘ручка цебра’, ‘отвір в обусі сокири’; ¹*зуби* ‘загострені виступи на полотні пилки’, ‘металеві кілочки, що вставляються у валок грабель’ (деревообробна термінологія).

У досліджуваній термінології простежується варіативність на різних структурних рівнях мови. Для компонентів одних ЛСГ характерна більша варіативність, для інших ЛСГ (назви ремесел) – менша. Так, на позначення поняття ‘дерев’яна підставка, на якій стоїть ковадло’ засвідчено 17 номенів, ‘отвір, у який закладають ручку сокири, топора, барди, колуна’ – 16, ‘верхній непридатний для добування шар каміння’ – 15, ‘маленький інструмент для різання деревини з однією ручкою’ – 12, ‘дерев’яна ручка сокири, топора, барди, колуна’ – 9, ‘дерев’яна ручка сапи’ – 8, ‘з’єднання деревини під кутом, що має скошені вирізи з обох боків бруса’ – 7, ‘ручний дерев’яний пристрій для подрібнення зерна’ – 6, ‘дерев’яна ручка вил’ – 5, ‘ремесло з первинної обробки деревини’ – 4 тощо.

В аналізованій лексиці засвідчено запозичення, найбільше з германських та польських мов. Поодинокі зафіксовано запозичення з французької, румунської, італійської, литовської, тюркських мов. Декілька лексем сягає латинських та грецьких джерел. 52% запозичень репрезентують ЛСГ «інструменти».

Досліджувані терміни утворено за МО: процес > діяч, результат дії > діяч, інструмент > дія, діяч > приміщення, вміщуване > вмістище, матеріал виготовлення > виріб тощо. Часто номени однієї терміносистеми є мотивом творення термінів іншої терміносистеми (зовнішня мотивація). Мотивом номінації аналізованої лексики є компоненти таких терміносистем:

- анатомічна: *но¹сок* ‘конусна частина ковадла’, *п¹йатка* ‘нижня частина ковадла’, *лоб* ‘тупий бік металевого молотка’ тощо;
- харчова: *сахар¹ничка* ‘посудина для зберігання цукру’, *сол¹анка* ‘посудина для зберігання солі’, *мед¹’ів¹ниц¹’а* ‘посудина для зберігання меду’, *сал¹ниц¹’а* ‘посудина для зберігання сала’ тощо;
- метрологічна: *л¹’ітро¹мер* ‘посудина для вимірювання об’єму речовин’, *мет¹ро¹йка* ‘дерев’яний інструмент для вимірювання довжини’, *ценк¹нерка* ‘дерев’яний ящик для зерна’;
- ботанічна: *л¹ичаники* ‘виготовлене з лика взуття’;
- географічна: *ска¹ла* ‘місце добування каменю’.

- речовини *зо^л'анка* ‘посудина для прання білизни’;
- хатнє начиння: *поло^тенце* ‘деталь, прикріплена до ручок лучкової пилки, що розташована паралельно до полотна’;
- одяг: *фарту^хи* ‘бокові частини плетеного виробу з ручками для зберігання чи перенесення чого-небудь’, *ш^л'анка* ‘розплескана частина гвіздка’.

Серед термінології народних ремесел є вторинні номени, що постали в результаті метафоризації: *но^сок* ‘конусна частина ковадла’, *'зуби* ‘загострені виступи на полотні пилки’, ‘металеві кілочки, що вставляються у валок грабель’, *сте^г'но* ‘один з двох з’єднаних брусків під кутом 90°, сукупність яких служить дерев’яною основою даху’, *п'і^дошва* ‘нижня частина ковадла’, *кри^в'ул'а*, *кривон^д'ака* ‘криве дерево’, *розка^р'ака* ‘місце роздвоєння стовбура’, *л'і^нивець* ‘великий дерев’яний молоток, яким забивають кілки в землю’, *бреху^л'нець* ‘рівень – прилад для перевірки горизонтального положення різних поверхонь’ тощо.

Існують зони взаємодії термінології народних ремесел з лексикою різних ТГЛ, зокрема «харчування», «будівництво», «хатнє начиння», «транспорт», анатомічною, метеорологічною, ботанічною терміносистемами, назвами знарядь праці, предметів побуту тощо. Лексика традиційних народних ремесел по-різному взаємодіє з мікрогрупами суміжних ТГЛ – одним характерні зони семантичної ідентичності, іншим – дериваційний зв’язок.

Термінології народних ремесел притаманні різні типи системних зв’язків. Аналіз лексики центральноподільських говірок дозволяє виділити синонімічні, дихотомічні та гіпонімічні зв’язки; найширше маніфестовані синонімічні та гіпо-гіпонімічні відношення. Репрезентовано дихотомічні та гіперо-гіпонімічні відношення, що вичленовуються за наявності видової назви. Назвам видів транспорту (ТГЛ «стельмаство») та дерев’яного посуду (ТГЛ «бондарство») притаманні ієрархічні відношення, де репрезентанти об’єднує видова назва, що творить гіперо-гіпонімічні відношення між компонентами системи, які виділені на основі специфічних семантичних ознак. У решті ЛСГ гіперо-гіпонімічні відношення мають виявлено фрагментарно.

Просторова проекція термінології народних ремесел центральноподільських говірок виявила ареальну опозитивність лексем; це дозволило виділити південну, південно-західну, північно-східну, західно-центральну, північну, західну та східну зони досліджуваного ареалу. Зіставлення традиційної народної термінології центральноподільського ареалу з лексикою різних діалектних зон, дало змогу з’ясувати локальні діалектні утворення, характерні центральноподільським говіркам, та лексеми, які мають аналоги в інших діалектних зонах українського континууму.

Географія лексики народних ремесел свідчить як про незалежний розвиток терміносистеми, так і про зв’язок з лексикою інших ареалів.

Поширення лексики народних ремесел тісно пов'язане з позалінгвістичними чинниками, як-от: осередки ремесел, сировинна база. Термінологія плетіння широко маніфестована в кількох говірках, в інших зафіксовано лише окремі номени. Вузько представлена термінологія каменяряства, що зумовлено архаїзацією відповідного виду виробництва як народного, хоча в минулому на Поділлі було чимало осередків зазначеного ремесла. Найкраще збереглась, функціонує та розвивається лексика деревообробки, що пояснено значним покриттям території регіону лісами.

Основні положення дисертації викладено у таких **публікаціях**:

1. Краєвська Г. П. Із студій над виробничою лексикою подільського діалекту: минуле і сучасне каменоломного промислу / Г. П. Краєвська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : Зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 3, Кн. 2. – С. 115–120.
2. Краєвська Г. П. Лексикографічні джерела вивчення мови ремесел подільського говору на різних часових зрізах / Г. П. Краєвська // Мовна палітра Поділля : Філологічний зб. з регіональних проблем. – Вінниця, 2008. – Вип. 1. – С. 18–24.
3. Краєвська Г. П. Лексика деревообробного промислу Поділля в джерелах кінця XIX – початку XX століття / Г. П. Краєвська // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : Філологічні науки. Вип. 16, т. 1. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – С. 78–84.
4. Краєвська Г. П. Термін як компонент лексики народних ремесел (на матеріалі говірки села Красненьке Іллінецького району Вінницької області) / Г. П. Краєвська // Мовознавчий вісник : Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2008. – С. 83–89.
5. Краєвська Г. П. Лексика народних ремесел Поділля в контексті південно-західного діалекту / Г. П. Краєвська // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. *Studia methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 151–155.
6. Краєвська Г. П. Структурна організація лексики на позначення ковальських інструментів / Г. П. Краєвська // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки : Зб. наук. пр. – Ізмаїл, 2009. – Вип. 26. – С. 103–107.

Краєвська Г.П. Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля. –
Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2010.

Дисертація присвячена вивченню складу та семантичної структури лексики традиційних народних ремесел (деревообробка, плетіння, ковальство, каменярство) у центральноподільських говірках.

У дисертації зібрано та проаналізовано лексику народних ремесел, виокремлено ЛСГ досліджуваних ТГЛ; змодельовано структурну організацію лексики, описано семантику й географію кожної лексеми; простежено лексику народних ремесел центральноподільських говірок у контексті інших діалектних зон. Це перше дослідження термінології традиційних ремесел, здійснене на підставі залучення матеріалу різночасових регіональних джерел та сучасного говіркового матеріалу, що дало можливість виявити зміни, які відбулись у лексиці народних ремесел.

Лексичний матеріал дослідження розширює емпіричну базу сучасної лексикології та лексикографії. Матеріали наукової розвідки можуть бути використані при укладанні «Лексичного атласу української мови», регіональних, загальномовних та тематичних словників.

Ключові слова: діалект, говірка, центральноподільські говірки, ареал, картографування, народна термінологія.

Краевская А.П. Народная производственная терминология центральных говоров Подолья. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2010.

Диссертационное исследование посвящено изучению состава и семантической структуры лексики народного производства (деревообработка, плетение, кузнечество и каменотёсное ремесло) в центральноподольских говорах, её связей с лексикой других диалектных зон.

Впервые осуществлено системное описание лексики и семантики народных ремесел центральноподольских говоров, смоделирована структурная организация лексики, описаны семантика и география каждой номинативной единицы, выявлено изменения, которые можно наблюдать на основе свидетельств региональной литературы XIX – нач. XX ст. и современных говоров.

Каждая из исследуемых ТГЛ – «плотничество», «столярство», «изготовление деревянной посуды», «изготовление деревянного транспорта», «плетение», «кузнечество», «каменотёсное ремесло» – имеет центры и субцентры, которыми являются агентивы, локативы, названия действий, инструментов, материала, изделий, а также названия ремесел; в каждой ТГЛ выделяются ЛСГ: «мастер», «локус», «инструменты», «процессы», «материал», «изделия, детали, конструкции», а также названия ремесел.

Для анализируемой лексики характерны разные типы системных отношений, синонимические, дихотомические и гипонимические. Наиболее широко представлены синонимические и гипо-гипонимические отношения; репрезентированы также дихотомические и гиперо-гипонимические отношения.

Среди иноязычной лексики наибольшую группу составляют германизмы и полонизмы. Представлено заимствования из французского, итальянского, румынского, литовского, тюркских языков. Небольшое количество лексики относится к латинским и греческим истокам. Больше половины заимствований репрезентируют ЛСГ «инструменты».

Изучено мотивацию названий народных терминов. Наиболее типичными мотивационными признаками являются: процесс, инструмент, агент, локус, возраст, предмет, часть предмета, содержимое, объект труда. Компоненты различных терминосистем являются мотиваторами лексики народных ремесел: анатомической, промышленной, метрологической, ботанической, географической, сырьевой и др.

Большинство анализируемых терминов – это однословные номены; композиты представлены единичными лексемами; аналитические названия, в большинстве случаев, выражены атрибутивными и глагольными словосочетаниями.

Терминологии народных ремесел присуща вариативность на лексическом, словообразовательном, фонетическом, акцентологическом уровнях.

Некоторые номинативные единицы зафиксировано в этнографической, лексикографической и специальной литературе прошлого. Сопоставление современного материала с лексикой, которая функционировала в конце XIX – начале XX ст., показало, что большинство этих терминов функционирует и сейчас. Часть лексем утрачена и не представлена в современных говорах.

Анализ лексики и картографирование показало тенденции пространственного расположения лексики, что дает основания для выделения южной, юго-западной, северо-восточной, западно-центральной, северной зон центральноподольского ареала.

Лексику традиционных народных ремесел изучено в контексте более широких диалектных ареалов. Сопоставление терминологии народных ремесел центральноподольского ареала с разными диалектными зонами украинского континуума показало, что в состав исследуемой

терминологии входят как специфические диалектные образования, так и те, что функционируют в других украинских диалектах. Пространственная проекция терминологии свидетельствует о лексических связях в пределах всего украинского диалектного континуума. Наибольшее количество лексических параллелей зафиксировано в полесских говорах, что связано прежде всего со степенью изученности данного ареала.

Распространение лексики народных ремесел тесно связано с внеязыковыми факторами: уменьшение центров народных ремесел соответственно провоцирует постепенную редукцию номинации. Сегодня нерегулярно манифестирована терминология кузнечества и каменотёсного ремесла, в частности лексика на обозначение инструментов и процессов, что обусловлено архаизацией указанных видов народного производства. Терминология корзиноплетения представлена в нескольких говорах, в остальных удалось зафиксировать только отдельные лексемы. Наиболее широко представлена лексика деревообработки, что объясняется значительным покрытием территории региона лесами и продолжением в современных условиях данных ремесел.

Ключевые слова: диалект, говор, центральноподольские говоры, ареал, картографирование, народная терминология.

Krajewska A. P. Folk productive terminology of central dialects of Padilla. – Manuscript.

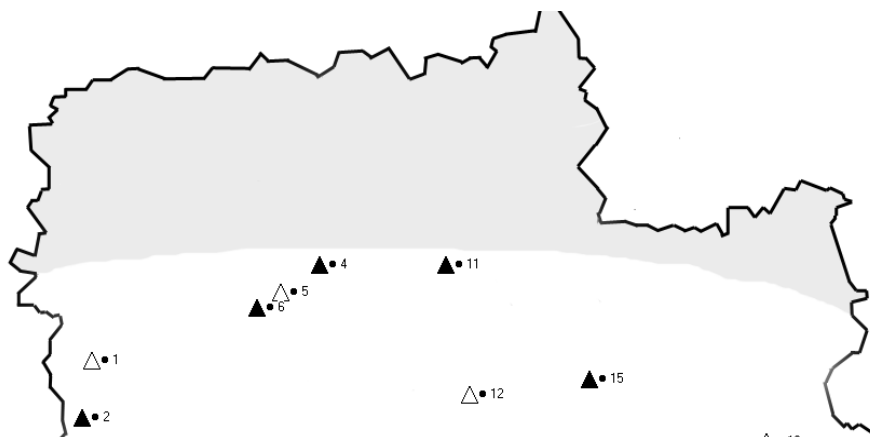
Dissertation for scientific degree of Candidate of Philological Sciences, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – National M.P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

This research is dedicated to studying the composition, structural organization of the vocabulary of blacksmith, woodworking, stonemason and knitting trades in the central dialects of Padilla.

The purpose of this thesis is to show the result of collecting and analyzing process of vocabulary of local folk handicrafts, where the lexical semantic groups of researched theme group of vocabulary are distinguished; the semantics and geography of each lexeme is described by the modeling method of the structured lexical organization; the vocabulary of folk handicrafts of central Podolian dialects was traced in the context of other dialectical zones. This is the first and authentic research of terminology of traditional handicrafts, performed on using the materials of regional sources and dialectical materials from different times, which made it possible to discover the changes, which had taken place in the vocabulary of folk handicrafts.

The lexical material of the work increases the empirical base of modern lexicology and lexicography. The expedition materials can be used, when compiling «Atlas of the Ukrainian language», regional, general language and thematic dictionaries.

Key words: dialect, dialects of Padilla, patois, zone, mapping, folk terminology.

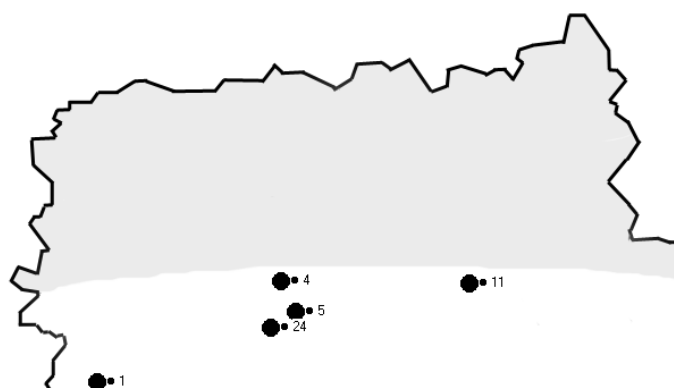

Картосхема № 1

Ковальство.

Δ – населені пункти, в яких працювали ковалі на початку ХХ століття;

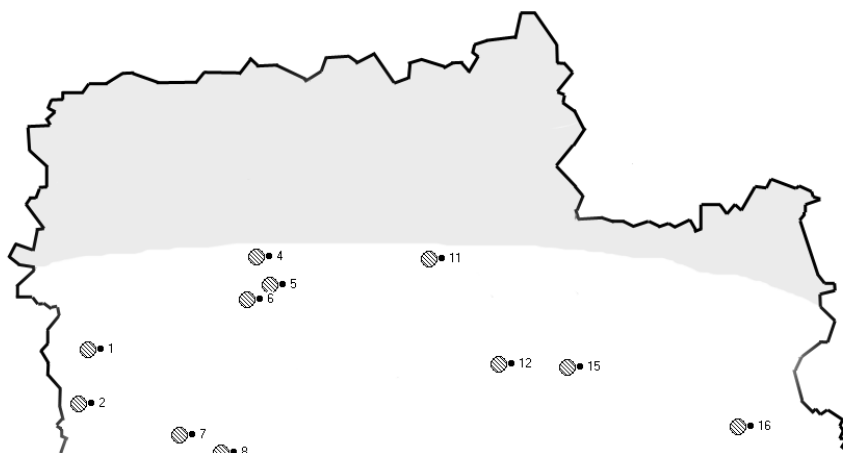
▲ – населені пункти, де до сьогодні виконуються ковальські роботи в повному обсязі чи частково.

Картосхема № 2

‘Інструмент з ручками і поперечними зарубками для прасування білизни’

- – *ру^лбел*’ (і варіанти)
- △ – *магел^лниц^я*’а (і варіанти)
- – лінія, що позначає ареал поширення лексем

Картосхема № 3

Інструмент з двома ручкам
для грубої обробки деревини'

⊗ – *струг* (і варіант)

△ – *'гимблик*

■ – *в'іс'н'ак* (і варіанти)

— – лінія, що позначає ареал

поширення лексем

Підписано до друку 28.12.2009 р. Замовл. № 1311
Формат 60x90 1/16 ум. Друк. Арк. 0,8 друк офсетний.
Наклад 100 примірників.

Вінниця. Друкарня ВНМУ ім. М.І.Пирогова, Пирогова, 56.